

den. Het waren zuster Maria Apollonia, Anna Maria Kemps, geboren 4 juli 1813, overleden 9 oktober 1852; en zuster Maria Magdalena, Cornelia van de Sande, geboren 9 juli 1832, overleden 1 maart 1885.

Noten

- 1) A. Wichmans, *Brabantia Mariana*, Antwerpen, 1632, p. 149.
- 2) idem, p. 783.
- 3) J.A.F. Kronenburg, *Neerlands Heiligen*, Amsterdam, 1898-1901.
- 4) 't Dulfke, *Contactblad van de St.-Odulphus-parochie*, 11-3-1977.
- 5) *Bisdomblad*, 55 (1977), 1-4.
- 6) L.H.C. Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch*, 3e deel, St.-Michielsgestel, 1872, p. 265.
- 7) W. van Spilbeeck, *Het Herentalsch klooster Onzer-Lieve-Vrouwen Besloten Hof*, Averbode, 1892.

KADASTERKAARTEN UIT 1809

In eerdere artikelen in *Brabants Heem* ¹⁾ is gewezen op het grote nut dat de oudste kadastrale kaarten en leggers hebben bij het onderzoek van de agrarisch-ambachtelijke situatie in alle plaatsen. De bescheiden uit 1832 (vaak in de jaren daarvoor verzameld) geven een behoorlijk nauwkeurig beeld van de bezitsverhoudingen, grondgebruik, bodemkwaliteit, classificatie van de gebouwen. De kadastrale kaart van 1832 is bovendien geschikt om als basis te dienen voor studies van andere aard: het is de oudste voor alle plaatsen beschikbare betrouwbare kaart ²⁾.

In de Stichting Werkgroep Haagse Beemden wordt deze kaart intens gebruikt bij het „localiseren” van oudere en jongere agrarische bedrijven, van leengoederen en cijnsgoederen, van toponiemen en van militaire werken in de nabijheid van de stad Breda. Hiertoe is het gebied van de voormalige gemeente Princenhage (6643 hectaren) op schaal 1:10.000 in 12 bladen van formaat A3 weergegeven. Dit is een handzame „atlas”. Voor detailwerk wordt gebruik gemaakt van facetkaartjes op de oorspronkelijke schaal (1:2500 of 1:1250) of een andere geschikte schaal. Bij een schaal van 1:2500 zou de gehele gemeente een kaart van 520 bij 220 centimeter vergen, of een stapel deelkaarten zoals we die op het gemeentearchief te Breda toch al ter beschikking hebben.

Eén van de werkwijzen bij het localiseren van percelen die in documenten van vóór 1832 vermeld worden, is het volgen van de eigenaar. Dit kan voor de niet-bebouwde en langer-dan-10-jaar ontgonnen gronden in de periode 1620-1810 gebeuren aan de hand van de pondboeken: leggers voor de heffing van de verponding, een soort grondbelasting. De registers met vestbrieven, de leenen en de cijnsboeken van de talrijke hoven in Princenhage zijn hierbij nog een ondersteuning. Een groot probleem blijft echter de sprong van 1810 naar 1832: 22 jaar waarin veel gronden van eigenaar veranderden, al bleven er heel wat „in de familie” ³⁾. Door het napluizen van notarisacten uit die tijd, het bedrijven van wat genealogie en het gebruiken van gegevens over aangrenzende percelen is er wel uit te komen, maar het blijft een hele hindernis.

Groot was daarom de vreugde toen we ontdekten dat omstreeks 1780 in opdracht van het dorpsbestuur een kaart bij de pondboeken gemaakt was. De kaart was gereedgekomen, maar het dorp trachtte aan het betalen van de rekening te ontkomen door te stellen dat de kaart niet deugde. Daarop is de kaart opgestuurd naar Den Haag, waar hij in orde werd bevonden: de rekening van f 1000,—, moest betaald worden! Niettemin kunnen we die kaart niet meer vinden. De verhoogde waakzaamheid bij ons allen sinds we weten dat er nog ergens een prachtkaat moet zwerven, leidde tot een onverwachte andere vondst: kadasterkaarten uit 1809!

Bij het ordenen van het nieuw archief van de voormalige gemeente Princenhage (1811-1941), dat zich in de archiefbewaarplaats van de gemeente Prinsenbeek bevindt, trof de heer M. Voermans een zestal grote parcellaire kaarten aan, die door hem als behorend tot het oud archief van Princenhage ter zijde werden gelegd met de voorlopige datering „einde 18e eeuw”. Bij een van zijn bezoeken trokken deze kaarten de aandacht van de heer H. Dirven van de werkgroep. Nader onderzoek wees uit dat het de kaarten zijn die horen bij een register en een maatboek uit 1809, die al sinds jaren bekend waren ⁴⁾. Beide registers waren eerder wel eens gebruikt bij lokaliseringsproblemen, maar ook dat bleek erg bewerkelijk omdat de onderlinge ligging van de percelen niet duidelijk was. Dit probleem was nu opgelost! De kaarten geven, alhoewel schetsmatig, voldoende informatie over de onderlinge ligging om tot een preciese lokalisering te komen.

Het kadaster van Lodewijk Napoleon

Voor een goed begrip iets over dit kadaster van het koninkrijk Holland ⁵⁾. De Nederlandse staatsfinanciën waren omstreeks 1800 in erbarmelijke toestand. Een van de middelen die men wilde gebruiken om hierin verbetering te brengen, was het opzetten van een betere en efficiëntere grondbelasting dan het oude verpondingsstelsel. Minister van financiën Gogel stelde in 1806 een wet voor die de verbeterde verponding zou regelen. In 1807 werd die wet aangenomen. Vooruitlopend op die bekrachtiging kreeg Gogel al medio 1806 opdracht de uitvoering van die wet voor te bereiden. Daartoe stelde hij een *Hoofdcommissie tot de zaken van de verponding* in, die het centrale punt in de hele organisatie werd. Kennelijk werd het koninkrijk voor dit project verdeeld in *ressorten*, waarvan bijvoorbeeld in Breda en Bergen op Zoom zetels waren. Ieder ressort was vervolgens weer in *arrondissementen* verdeeld, waarvan zetels waren in plaatsen als Geertruidenberg, Boxmeer of Willemstad. Ieder arrondissement was vervolgens verdeeld in de betreffende gemeenten ⁶⁾.

Deze hele organisatie had tot taak om op korte termijn voor het gehele land een nieuwe kartering van alle te belasten gronden te maken, om zo tot een eerlijke verdeling van de lasten te kunnen komen. De bedoeling was om overzichtskaarten te maken met eenzelfde schaal (1:2880) voor het gehele land en alle percelen te meten met dezelfde maat (de Rijnlandse roede, *tiendelig* verdeeld, als lengtemaat en de Rijnlandse morgen van 600 vierkante Rijnlandse

roeden als oppervlaktemaat; 1 r = 3,7674 meter; 1 morgen = 8516 m². De landelijke meting moest in 1815 gereed zijn. Uiteraard moesten ook de bijhorende registers aangelegd worden. In afwachting van de resultaten werd de oude verponding geheven, doch met een nieuw tarief.

In 1810 kwam aan het koninkrijk Holland een einde door de inlijving bij het keizerrijk Frankrijk. Franse inspecteurs oordeelden negatief over het kadasterwerk in het voormalige koninkrijk en het werk daaraan werd gestaakt. Weldra begon men hier met de invoering van het Franse kadastersysteem, welk werk ook na de val van Napoleon is voortgezet. Hieruit is het ons bekende kadasterwerk van 1832 voortgekomen, een systeem dat nog steeds in gebruik is. In sommige archieven kunnen dus vlak bijeen zowel stukken betreffende het „Hollandse” kadaster (1806-1810) als betreffende het „Franse” kadaster (1810-1832 en later) voorkomen.

In de paar jaar dat er aan het kadaster van Lodewijk Napoleon gewerkt is, is er zeer veel gedaan. Helaas bleef er naar het schijnt maar weinig van bewaard. De archivalia betreffende dit Hollandse kadaster bestaan uit *maatboeken* (MB), waarin ieder perceel schematisch en met maten uitgebeeld is, met een aanduiding van nummer, eigenaar, grondgebruik en oppervlakte. Deze laatste gegevens zijn verzameld in het *register op de landerijen* (RL). Daarnaast was er een *register op de huizen* ook wel *taxatiën van gebouwde eigendommen* geheten. Bij dit alles hoort een *kadastrale kaart* in één of meerdere bladen. Soms worden *deelkaarten* gevonden die slechts een klein gebied aangeven maar dat vaak wel meetkundig veel zuiverder doen dan de kadastrale kaart. Tenslotte zijn er nog allerlei aantekeningenboeken betreffende de verrichte werkzaamheden en klad-exemplaren van eerder genoemde registers. Met behulp van enkele archivariissen kon ik het volgende overzicht voor Noord-Brabant samenstellen ⁷⁾. Er is ongetwijfeld meer, een ieder moet daarvoor het plaatselijk archief maar eens doorzoeken! De documenten over het Hollands kadaster kunnen zowel in het oud archief als in het nieuw archief ondergebracht zijn, daar de scheiding tussen beide juist op 1810 ligt! Voor kaarten moet men bedacht zijn op het trieste feit dat deze vaak stiefkind op het archief waren of nog zijn.

Ervaringen in Princenhage

Het in Princenhage beschikbare materiaal bestaat uit vier onderdelen: het *register van de opneming der landerijen* somt alle 4806 genummerde percelen op, met grondgebruik, eigenaar (zonder woonplaats) en de oppervlakte (in Rijnlandse morgens van 600 vierkante roeden). De genummerde oppervlakte bedroeg 7274 morgen en 203½ roede ²⁾, dat is 6195 hectaren ofwel 93¼ % van de oppervlakte van de gemeente in 1832 ⁸⁾.

In het *maatboek der landerijen*, dat overigens nooit ingebonden werd, komen dezelfde gegevens nogmaals terug, maar nu aangevuld met schematische kaartjes. Deze kaartjes dienen slechts om aan te geven hoe het perceel opgemeten werd, en wat de maten zijn. De vorm van de percelen op deze kaartjes is

niet geheel (of zelfs in het geheel niet) juist. De schaal is telkens anders en tevens niet-gedefinieerd. De gegevens volstonden slechts om oppervlakten te berekenen en niet voor de meetkundige reconstructie van de percelen. Belendende percelen werden niet aangegeven. De *kadastrale kaart* bestaat uit zes bladen, ieder van ongeveer een vierkante meter groot. Ook deze kaart is schetsmatig, alsof de tekenaar na een goede terreinverkenning en het veld nog overziende telkens een stukje op de kaart zette, zonder daarbij van metingen gebruik te maken! De voornaamste wegen en waterlopen komen echter weinig vertekend over, zodat die mogelijk wél gemeten zijn. Men is met deze schetskaart niet klaar gekomen: van 469 percelen zijn de grenzen niet aangegeven: daar is volstaan met het weergeven van de wegen en waterlopen en het hier en daar tussenvoegen van een perceelsnummer. Vermoedelijk lag het in de bedoeling om later een netkaart te tekenen, maar de gegevens uit het maatboek zijn daar niet voldoende voor. Vooral in moeilijk toegankelijke gebieden (de uitgestrekte beemden langs de Mark) is de kwaliteit van de kaart zeer slecht, elders is de weergave goed tot zeer goed te noemen. Tenslotte is er een *deelkaart* die het gebied ten zuiden van het Liesbos weergeeft. Hier is het geheel van de percelen gemeten, met de onderlinge perceelsgrenzen en is de weergave op schaal. Dit is een nette kaart die gelukkig juist een niet-ingevuld deel van de overzichtskaart weergeeft.

Op de kadastrale kaart zijn veel percelen waar een huis op staat of die als „hof” of „tuin” aangemerkt werden *niet genummerd*, evenals vrij kleine heide percelen, stroken hakhout ed. Dit hangt samen met de opzet van het kadaster van Lodewijk Napoleon, dat voorzag in een aparte schattingsprocedure voor de huizen, zodat die niet gemeten hoefden te worden. Voor Princenhage zijn die Taxastiën (nog) niet gevonden. Er is een belangrijk verschil met het Franse kadaster. In 1808-9 trachtte men een aaneengesloten bezit als één perceel op te voeren, ook als daarbinnen een rijke verscheidenheid aan grondgebruik voorkwam.

Voorbeelden zijn het Mastbos, het Liesbos en vooral het landgoed Burgst. Het kadaster van 1832 formeert meestal per grondgebruik en kwaliteit een perceel, zodat Burgst daar uiteenvalt in niet minder dan 112 percelen! Wie het grondgebruik wil bestuderen moet dus vooral op het kadaster van 1832 vertrouwen, alhoewel het register van 1808-9 nuttige aanvullende informatie kan geven.

Inmiddels is een verkennend onderzoekje gedaan naar de exactheid van de gegevens van 1808-9. Op een totale oppervlakte van het proefgebied van 94 hectare bleek 2 hectare niet gemeten te zijn: 2½%. Het betrof huiserven, een dreefje en wat hakhout om een perceel. Uit de gegevens van de wél gemeten oppervlakte blijkt dat de morgen gemiddeld uitkomt op $8700 \pm 160 \text{ m}^2$ (5% onzekerheid) zodat het gebruik van de Rijnlandse morgen, noch dat van de „Bredase morgen” (= 2 gemet Bredase maat) ontkend kan worden. Bij de omrekening van 1809-maten naar 1832-maten dient per perceel rekening gehouden te worden met afwijkingen in de orde van grootte van 4%, merendeels te verklaren door de onzekerheid over de preciese ligging van eigendomsgren-

zen in het veld. Indien men op verschillen groter dan 10% per perceel stuit, verdient het aanbeveling te trachten het perceel met behulp van het maatboek na te meten: kennelijk zijn er dan échte grensv verschillen.

Op naar de pondboeken!

Het Hollandse kadaster kan gemakkelijk vergeleken worden met de eindtoestand van het pondboek. Toevallig was juist een zelfgemaakt „pondboek 1810” gereed in klad, toen de kaarten gevonden werden: mooier kon haast niet. Binnen het systeem van de pondboeken kan vervolgens, behoudens wat haken en ogen, tot 1620 teruggewerkt worden. Denk U eens in wat daarmee gedaan kan worden! De hele afloop van de ontginningsgeschiedenis van Princenhage (die in 1648 start en ca. 1800 voltooid is) kan gereconstrueerd worden. Tal van toponiemen kunnen op een redelijk veilige manier gelocaliseerd worden. Verdwenen intrigerende objecten als een aantal „hooghuizen” en een blokhuis dat ergens bij Lies lag, een herberg die zó beroemd werd dat sommige kaarten het hele dorp naar die herberg noemden, dat alles kan nu opgespoord gaan worden. Nog heden speelt het gebruik van gronden in de beemden door boeren van ver buiten Princenhage een rol van betekenis. In enkele hoeken wordt tot 90% van de grond door „verre” boeren gebruikt. Ook hiervan kan nu de voorgeschiedenis gemakkelijk in detail onderzocht worden.

Bij het localiseren over een tijdspanne van 200 jaar of nog meer moeten we bedacht zijn op moeilijkheden die juist door die lange periode ontstaan. De vraag is immers hoe stabiel perceelsgrenzen wel zijn. Dat zal sterk afhangen van de aard van die grens. Een waterloop zal men niet licht dichten, hooguit omleggen maar dat vergt een gecoördineerde inspanning en zal dus niet zomaar gebeuren. Een sloot graven of dichten is ook een heel karwei, terwijl schouwsloten vrijwel onaantastbaar zijn. Een wal met of zonder hakhout ruim je ook niet gemakkelijk op, maar een greppeltje van één voet breed en diep tussen twee akkerpercelen is natuurlijk zó omgeploegd. Ook wegbermen werden nog al eens meegeploegd terwijl ook de weg zelf „agressief” kon worden wanneer de wagens modderpoelen trachtten te ontwijken. Een sloot in veengrond kan door jarenlange verwaarlozing tot een vage laagte worden, iets dat op zandgrond niet gemakkelijk zal gebeuren.

Het is dus van belang „hardheid” van de perceelsgrenzen te kunnen schatten. Hiertoe verschaft de topografische kaart van 1838 en later (manuscript 1:25.000) heel veel informatie. Veel ervaring met de hardheid van perceelsgrenzen is in Princenhage nog niet opgedaan. Een poldergebied met altijd waterhoudende sloten bleek zonder problemen te interpreteren naar de bezitsverhoudingen van 1440. Zelfs vanaf de kaart van 1969! In een aangrenzend hoger gelegen gebied ging dit al wat moeilijker, maar dat kan ook ontstaan zijn door het ontbreken van de huizen en huispercelen in de pondboeken van Princenhage.

Voorlopig wordt in de Stichting Werkgroep Haagse Beemden eerst gewerkt aan het interpreteren van de kaarten van 1809 op een schaal 1:10.000 zodat ze

geheel vergelijkbaar zijn met de basiskaart van 1832 en aan de koppeling aan ons eigen pondboek-1810. Dit alles is geen direct productief werk maar het legt de basis voor veel nader onderzoek.

Graag wil ik allen die de geschiedenis van hun plaats liefhebben uitnodigen om ook eens in hun gemeentehuis te laten zoeken naar het „kadaster van 1809”, ook wel bekend als het „Hollands kadaster”.

Behalve het oud en het nieuw archief, komen ook duistere hoekjes op gemeentelijke zolders in aanmerking voor onderzoek! Het Rijksarchief in Den Bosch kan ook nog waardevolle kaarten bevatten, maar bij gebrek aan inventarisatie is daar verder niets van bekend.

17-10-78

K.H.A.W. LEENDERS

Noten

- 1) Brabants Heem XIX (1967) 5-18 en en XXVI (1974) 73-79. (Deze artikelen zijn in stencilvorm verkrijgbaar bij het gemeentearchief Eindhoven, red.)
- 2) Uitzonderd enkele ongelukkige plaatsen waarvan deze kaart niet bewaard bleef.
- 3) Voor een proefgebiedje in Princenhage werd gevonden:

Verandering van grondbezit, 1809-1832

verandering	kadastrale percelen '32	kadastrale oppervl. '32
geen	39%	42%
binnen familie zelfde fam. naam	13%	13%
binnen familie andere fam. naam	10%	6%
uit de familie	38%	39%
totaal	100% = 106	100% = 86,4 ha

Als we aannemen dat ieder perceel ieder jaar eenzelfde kans loopt van eigenaar te veranderen, kan het aantal na x jaar nog niet van eigenaar veranderde percelen beschreven worden als:

$$N(x) = N(0) \cdot e^{-x/t}$$

In dit geval komt de waarde van t op ongeveer 25 jaar uit, wat overeenkomt met een „halfwaardetijd” van ongeveer 17 jaar. Dit is beduidend langer dan gevonden werd voor 177 leengoeders in het Princenhage van de vroege 16e eeuw: halfwaardetijd omtrent 13 jaar.

- 4) Oud archief Princenhage, voorl inv. nr I 211 en 209. Dit archief wordt thans te Prinsenbeek door de heer Voermans opnieuw geïnventariseerd.
- 5) A. Scheffer, „Het Hollandse kadaster”, in *Nederlands Archievenblad* LXXXII (1978) 25-40.
- 6) Een en ander valt op te maken uit de hierna te noemen archivalia.
- 7) Overzicht van archivalia betreffende het Hollandse kadaster in de huidige provincie Noord-Brabant, samengesteld met medewerking van de archivariissen Lohmann, Rehm, Roosenboom, Zandbergen en Zom, en drs. Kappelhof, begeleider regionale geschiedbeoefening van het Prov. Genootschap.

Gebruikte afkortingen:

- RAPA: Rijksarchief in Noord-Brabant, Provinciaal Archief 1814-1850, oude inventarisatie (opgeborgen in het 4e depot).
 PG Topografische atlas van het Provinciaal Genootschap in 's-Hertogenbosch.
 GA Gemeentearchief van betreffende gemeente, tenzij anders vermeld.

Voor enkele arrondissementen zijn *per gemeente beschikbaar*:

arrondissement	staten van landerijen	taxatiën bebouwde eigendom	borderel- nummmer + groot landen	register formatie kohier	register landerijen (RL)	lijst perc. met lagere inpost
archief:	RAPA 2224	RAPA 2225	RAPA 2226	RAPA 2230	RAPA 2231a	RAPA 2231b
Bergen op Zoom						+
Eindhoven	+	+	+			+
Geertruidenberg	+	+			+	
Helmond	+					
's-Hertogenbosch		+*)			+	+
St.-Oedenrode	+	°)	+		+	
Oisterwijk	+		+	+		+
Oss	+		+	+	+	+
Woudrichem	+	+			+	

*) plus RAPA2229 (hertaxatie)

°) alleen RAPA2229

Lijst per gemeente

gemeente	maatboek (MB)	register landerijen (RL)	diverse aantekeningen	overige bescheiden
Alem				lijst huurwaarden RAPA2231b
Baardwijk			RAPA2231c	
Baarle-Nassau	GA 684		GA 688a	
Berchem				lijst huurwaarden RAPA2231b
Bergeijk			RAPA2231c	
Berlicum				lijst huurwaarden RAPA2231b
Bladel			RAPA2231c	
Boekel	RAPA2228			
Borkel			RAPA2231c	
Boxmeer	RAPA2228			
Breugel			RAPA2231c	
Chaam	GA B13a	GA B13d		kohier landen GA B13f
Dongen	RAPA2227			
Eersel			RAPA2231c	
Erp			RAPA2231c	
Etten-Leur	GA 0A370ab	GA 0A370c		betalingen GA 0A370d
Gemert	RAPA2228 (deels)			
Geertruidenberg	RAPA2227			
Gerwen			RAPA2231c	
Gilze-Rijen	RAPA2228d			
Ginneken en Bavel		GA 141		
's-Grevelduin Cap.	RAPA2227			
Groot Waspik	RAPA2227			
Hapert	RAPA2231		RAPA2231c	NB: maatboek 1792!

Lijst per gemeente

gemeente	maatboek (MB)	register landerijen (RL)	diverse aantekeningen	overige bescheiden
Hoeven	GA 0A11	GA 0A12		PG: kaart van de kavels tussen den Ouden Dijk en de Balrouwen onder Etten (!)
Leende Liempde Mierlo Nederwetten	GANunen, inv. Corn. 1688		RAPA2231c RAPA2231c RAPA2231c	
Netersel Nistelrode Nuenen Oirschot en Best Oosterhout Opwetten	RAPA? RAPA2228a		RAPA2231c RAPA2231c RAPA2231c RAPA2231c RAPA2231c	
Oud en Nieuw Gastel		GA129-131	GA128	GA132: kaart van de polderlanden in de gem. Gastel
Princenhage	GA Prinsen- beek, OA, voorl. inv: I-209	I-211		- kadastrale kaarten 1808-10 - PG: kaart van een ge- deelte van de jurisdictie de Hage genaamd de Dwarskoten
Reusel Roosendaal en Nispen	GA depot- lijst nr. 1879		RAPA2231c	
Rijsbergen	GA594	GA593		GA595: huizenlijst GA596: taxatie huizen
Rucphen Terheijden Tongelre Schaft Son Steenbergen	RAPA2228c RAPA2228c	GA1014	RAPA2231c RAPA2231c RAPA2231c	GA1013: kadastrale kaarten (door Adan en Van Diepenbeek, 1805).
Sterksel St.;Oedenrode Valkenswaard Veghel			RAPA2231c RAPA2231c RAPA2231c RAPA2231c	
Waalre Westerhoven Zundert	GA ?		RAPA2231c RAPA2231c	

^{a)} In 1832 bedroeg de aangeslagen oppervlakte 6419, 2741 hectare bij een totale gemeentelijke oppervlakte van 6643 hectare: 96,2% belast, de rest bestond uit wegen en breed water. De gemeentegrenzen zijn in 1832 vrijwel gelijk aan de grenzen van de meting in 1806-10.